

Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia
Departament de Filologia Catalana

**EL LÈXIC TORTOSÍ:
HISTÒRIA I PRESENT**

Volum I

Tesi de doctorat presentada per
M.Àngels MASSIP i BONET
i dirigida pel Dr. Joan VENY i CLAR

Setembre de 1991

6. Anàlisi comparativa del vocabulari bàsic tortosí, valencià i nord-occidental respecte d'un inventari de mots bàsics del català central.

6.1. Ens ha semblat interessant de basar-nos en un inventari de vocabulari bàsic perquè és el que té més productivitat d'ús i per tant, les similituds o dissimilituds en aquesta parcel·la de vocabulari tenen molta més transcendència que en d'altres. Guiraud (cito de Vârvaro (1988:291) va observar que els 100 mots més freqüents formen el 60% dels mots que poden aparèixer en qualsevol text, els 1.000 més freqüents, el 85%, els 4.000 més freqüents el 97%, mentre que la resta del vocabulari no cobreix més que el 2,5% d'un determinat text.

La comparació l'hem establert a partir de l'inventari de LLOBERA, en *El català bàsic*. És un inventari d'unes 1.500 paraules. Hem escollit aquest perquè era l'inventari bàsic més reduït i també el més fàcil de manejar des del punt de vista de la presentació i del format. D'altra banda, com que la comparació es fa en funció del que hi ha, tampoc no ens va semblar imprescindible de tenir en compte altres criteris - selecció de mots, any de publicació, etc.-.

Hem fet una anàlisi comparativa de cada entrada de Llobera amb les respostes tortosina, valenciana i nord-occidental. Per poder fer aquesta comparació les hem hagut d'acabar totes a la vegada en una taula d'exposició de les dades.

El mètode d'obtenció de respostes dels tres dialectes fou preguntar directament sobre l'inventari de Llobera a tres subjectes, un de cada varietat, de edats similars (28-32 anys). Els resultats que podem presentar són, si més no, orientadors. Per a les dades del tortosí, hem entrevistat un subjecte de Tortosa, per a les del valencià un de Dénia i per a les del nord-occidental un de Lleida.

Davant alguns mots de la llista es dibuixa un sentiment molt clar en els subjectes: aquests són forasters. Els marquem, doncs, amb asterisc i ens serveixen de base a la quantificació comparativa.

Els resultats d'aquesta comparació els classifiquem de la següent manera:

1. Elements coincidents en tortosí i valencià.
2. Elements coincidents en tortosí i nord-occidental.
3. Elements diferencials del tortosí.
4. Elements coincidents en tortosí, valencià i nord-occidental.
5. Casos en què el tortosí presenta dos sinònims; l'un, coincident amb l'entrada de Llobera i l'altre, amb l'element valencià o nord-occidental (ho distingim).
6. Casos en què la solució tortosina coincideix amb l'entrada de Llobera i és diferent en un dels altres dos dialectes comparats.
7. Castellanismes : només comptabilitzem els que s'usen exclusivament per designar aquell concepte i no ho fem si l'ús és alternant amb la paraula catalana.

En tots els casos marquem i distingim les variants lèxiques de les fonètiques -però no comptabilitzem com a diferencials les variants que presenten fenòmens de fonètica regular : timbre de les vocals, $i \rightarrow e$, etc. Tampoc no comptabilitzen en el recompte comparatiu els casos de variants fonètiques de registre col·loquial que s'estenen per tot el domini lingüístic català ([as'en], [a β o γ 'at], [kantit'at], [kil'ɔ metro], [sem'ana], per exemple).

Considerem variants lèxiques els mots que es diferencien del central per l'adjunció o no d'un afix o pel tipus d'afix que porten.

Si l'entrada de Llobera inclou dos sinònims, un dels quals no s'empra mai en tortosí ni en un dels altres dialectes que són objecte de comparació, considerem aquesta exclusió una coincidència entre els dos o tres dialectes (per ex. **aixafar**, **xafar** (només **xafar** en tortosí, valencià i nord-occidental); **ca**, **cal**, **can** (mai no s'empra **can** en tortosí, valencià i nord-occidental)).

6.2. Resultats

6.2.1. El tortosí i el valencià coincideixen en 62 variants lèxiques i 17 de fonètiques (donem entre guions l'entrada de Llobera) :

Lèxiques:

después-ahir (nord-occidental només en alguns pobles), **després-ahir** -abans-d'ahir- (vegeu però 5.4 enquesta 3);

adéu (alterna amb el castellanisme **adiós**; no s'empra mai **adéu-siau**; sí **andossiau** en tortosí) (veg. 5.4 enquesta 2)

ala!, **au!**, **vinga!** no s'empra mai -**apa!**-;
este, **eixe** -**aquest**-;
semblar-se, **tindre una tirada a** -**assemblar-se**;
pronte -**aviat**-;
rovelló -**bolet**-;
bragues -**calça**-;
acaminar -**caminar**-;
ca/cal i mai -**can**-;
caramel.lo -**caramel**-;
cartó -**cartó**-;
cordell -**cordill**-;
coa, **rabo** -**cua**-;
pell -**cuir(o)**-;
encabat, **encabant** -**després**- (vegeu 5.4 enquesta 5);
dins i mai -**dintre**-;
dos i mai -**dues**-;
ferramenta(que conviu amb **aïna** en tortosí, veg. 5.4 enquesta 16) -**eina**-;

torcar -**eixugar**-;
detrás o **radera**, **darrere** o **arrera** -**endarrera**-;
ensundemà -**l'endemà**-;
a dins -**endins**-;
afonar -**enfonsar**-;
apegar -**enganxar**-;
més allà, **pac allà** -**enllà**-;
raonar -**enraonar**-;
epa! -**ep!**-;
granera, **agranar** -**escombra**, **escombrar**-;
ascaló -**esglaó (graó)**-;
corral -**estable**-;
apretar -**estrényer (estret)**-;
esgarrar -**estripar**-;
falda, **faldetes** -**falda**-;
fil d'aram -**filferro**-;

gelat -fred-;
poal -galleda-;
gord(o) -gras-;
gros -gruixut-;
argeps, algeps -guix-;
nora - (la) jove-;
juí(t) -judici-;
segí -llard-;
morros -llavi-;
llima -llimona-(veg. 5.4 enquesta 11);
 no es diu -mena-;
mentres -mentre, mentrestant-;
ama,-o -mestressa-;
calcetí -mitjó-;
humit, mullat -moll-;
bajoca, bajoca -mongeta- (veg. 5.4 enquesta 12);
matxo -mul(mula)-;
palometa -papallona-;
xicotet,xo- , **menut**(per a persones,en val.) -petit- (veg. 5.4 enquesta 24)
 no es diu -picar de mans-;

agradar -plaure-;
aprop -prop-;
xorro -raig-;
regalimar, xorrar -rajar-;
gelar -refredar-;
a més vore -reveure(revista)-;
paregut -semblant-;
de moment (de repent) -(de) sobte-;
tintar -tenyir-;
barranc -torrent-;
blanet -tou-;
tocar/picar -trucar- (veg. 5.4 enquesta 31)

Fonètiques :

amela -ametlla-;
bambolla -bombolla-;
cordell -cordill-;
devantal -davantal-;
dixar -deixar-;
febra -febre-;
faena -feina-;
flare -frare-;
gineral -general-;
llaudger -lleuger-;
(a)llunt -lluny-;
matalap, matalaf -matalàs-;
domés -només-;
aon -on-;
péro -però-;
ràlla -ratlla-;
ramei -remei-;
sancer -sencer-;
vore/veure -veure(vista)- (veg. 5.4 enquesta 32)

6.2.2. El tortosí i el nord-occidental, exclusivament els dos, coincideixen en 7 variants lèxiques i 22 de fonètiques.

Lèxiques:

ans -abans;
 afansar -acostar-;
 allavons, llavons -aleshores-;
 sentar, assentar(-se) -asseure-;
 col.lègit -col.legi-;
 quartina -cortina-;
 forcar -eixugar-;
 ginoll -genoll-;
 aurella -orella-;
 ma(n)çana -poma-;
 ma(n)çanera -pomera-;
 sinyor,-a -senyor,-a-;
 tarde, nit -vespre-;

Fonètiques:

cuixí -coixí-;
 cullir -collir-;
 quartina, cuartina -cortina-;
 radera, radere -darrera-;
 istiu -estiu-;
 gavinyet, gavinet -ganivet-;
 giner -gener-;
 aumitat -humitat-;
 llançar -llençar-;
 auficina -oficina-;
 aulor, aulorar -olor, olorar-;
 auperació, auperar -operació, operar-;
 auferir, aufici, aulor, aulorar, auperar... (avui només en àmbits molt rurals, no a Lleida i rodalies);
 sinyor -senyor-;
 videll -vedell-;

6.2.3. El tortosí respecte dels altres dialectes comparats aquí té 11 variants lèxiques diferencials i 8 de fonètiques.

Lexicals:

enfundar-se -adonar-se-;
 raül -arrel- (veg. 5.4 enquesta 13);
 cusí -cosí-;
 cusir -cosir-;
 detràs -darrera-;
 ampegar -enganxar-;
 engordir -engreixar-;
 a l'aire -enlaire-;
 amorzar -esmorzar-;
 escurar -fregar-;
 doble -gruixut- (veg. 5.4 enquesta 26)

plàtera -plata-;
 temor -por-;
 assentar-se -seure- (veg. 5.4 enquesta 28)
 totxo -tobot-;

Fonètiques:

cunill -conill-;
 menobre -manobre-;
 natros -nosaltres- (veg. 5.4 enquesta 34)
 pataca -patata-;
 pijó -pitjor-;
 xular -xiular-;

6.2.4. El tortosí, el valencià i el català nord-occidental coincideixen i divergeixen de l'entrada de Llobera en 27 casos i en 13 variants fonètiques.

Lèxiques

xafar -mai aixafar-;
 corder -be-;
 rama -branca-;

cante, cànter -càntir-;
 despúsdemà -demà passat- (vegeu 5.4 enquesta 4);
 espenta -empenta-;
 mos -ens, no, 'ns, 's-;
 iglésia -església-;
 casibé -gairebé-;
 gerra -gerro-;
 rascar -gratar-;
 umflar -inflar-;
 jarsé(i) -jersei-;
 joguet, juguè -joguina-;
 nora -(la) jove-;
 juriol -juliol-;
 misto -llumí-;
 peresa -mandra-;
 xiquet, xic -minyó-;
 aspill -mirall-;
 xiquet -noi-;
 besada, bes(et) -petó- (veg. 5.4 enquesta 15)
 per favor -si us plau-;
 redó -rodó-;
 paréixer -semblar- (veg. 5.4 enquesta 30)
 damunt -sobre-;
 de moment -(de) sobte-;
 astisores -tisoires-;
 tomata -tomàquet-;
 atravessar -travessar-;
 roig -vermell- (veg. 5.4 enquesta 25);

Fonètiques:

caragol -cargol-;
distraure -distreure-;
dumenge -diumenge-;
llançol -llençol-;
màniga -mànega-;
nadar -nedar-;
nàixer -néixer-;
veritat (que sí)? -oi?-;
coranta -quaranta-;
sixanta -seixanta-;
sancer -sencer-;
traure -treure-;
ximenea -xemeneia-;

6.2.5. El tortosí presenta dos sinònims, un dels quals coincideix amb l'entrada de Llobera i l'altre amb el valencià o nord-occidental, o tots dos a la vegada, en 19 casos i en 3 variants fonètiques.

aixecar(com entrada i nord-occ.), **alçar** (com val.);
agafar, agarrar (les dues solucions en nord-occ., agarrar en val.)
arreglar, apanyar (val. apanyar; n.occ. arreclar)
barrejar, mesclar (val. mesclar, n.occ. barrejar)
cistell, cistella (Val. i N.occ. cistella)
acovidar, convidar (val. convidar, N.O.,aconvidar)
dimars, dimats, dimatx (val. dimats, N.Occ. dimats)
ruïn, dolent (val. ruïn, roïn, n.occ. dolent)
borrar, esborrar (val. borrar, n.occ. asborrar)
escaufar, acalentar (val. calfar, calentar, n.occ. ascoufar)
espatla, esquena (val. esquena, n.occ. aspatlla)
mirar, aguaitar (val. mirar, aguaitar, n.occ. aguaitar).
llamp, rellampec (val. llamp)
mastegar, rosegat (val. més rosegat, n.occ. mastegar)
mentida, mentira (val. mentira)
feo, llord (val. feo, n.occ. llord) (veg. 5.4 enquesta 27)
una mica, un poquet (val. un poquet)
mosso, xic (val. xic, xicon)
montanya, muntanya (val. montanya)
préssec, bresquilla (val. bresquilla, melocotó)
rellotge, rellonge (val. rellonge)
rentar, llavar (val. llavar)
volta, vegada (val. volta)

6.2.6. El tortosí coincideix amb forma de l'entrada de Llobera i difereix del valencià o del nord-occ. en 7 casos.

enciam (val encisam);
engegar (val. encendre, posar en marxa)
seny (val. trellat)

6.2.7. Hi ha 33 castellanismes que s'empren gairebé sempre exclusivament en lloc del mot català, dels quals 22 els comparteix amb el valencià en les mateixes condicions d'ús i 11 els comparteixen els tres dialectes comparats:

al menos -almenys-;
pato -ànec- (vegeu 5.4 enquesta 10);
àngul -angle-;
ensayo -assaig-;
seguro -assegurança-;
sombrero -barret-;
loco -boig-;
tenda -botiga-;
busón -bústia-; a
pellido/apellit -cognom-;
cuento -conte- (veg. 5.4 enquesta 17)
carrera -cursa-;
despues -després-;
pos, pues -doncs- (veg. 5.4 enquesta 33)
aduana -duana-;
bassures -escombraries-;
ratet -estona- (vegeu 5.4 enquesta 6);
hasta -fins-;
litro -litre-;
puesto -lloc-;
almasén -magatzem-;
mantequilla -mantega-;
menos -menys-;
metal -metall-;
milló -milió-;
nóvio -nuvi-;
sombra -ombra-;
tio -oncle-;
parque -parc- (veg. 5.4 enquesta 20);
peluquer(o) -perruquer-;
novio -promès-;
casi -quasi-;
sello -segell-;
asiento -seient-;
terreno -terreny-;

6.3 Conclusions

Després de fer percentatges aproximatis amb totes aquestes dades, es pot concloure que el tortosí presenta un 1,2 % de variants diferencials pròpies. Comparteix exclusivament amb el valencià un 5 % de variants lèxiques i fonètiques. Un 2% les comparteix exclusivament amb el nord-occidental, i un 2,5% amb el valencià i el nord-occidental. En un 1,3% dels casos té dos sinònims (veg. apartat 6.2.5.). En síntesi, aproximadament un 11% del vocabulari bàsic tortosí és diferent del vocabulari bàsic general presentat per Llobera, incloent-hi les variants lèxiques i les fonètiques (aquestes darreres representen un 3% dels casos).

D'aquest mots diferents només un 15% no es troben en el *Vocabulari bàsic infantil i d'adults* de l'Assessoria de Didàctica del català, mentre que un 75% no són en la llista addicional de variants dialectals que afegeix Llobera al final del llistat nuclear.

En un estudi dels adjectius d'un camp semàtic concret (Massip(1985:643), en què

també comptabilitzàvem coincidències amb el valencià i el nord-occidental, els resultats eren similars als que ara hem obtingut pel que fa al lèxic bàsic. La proporció de coincidències tortosines respecte del valencià i del català nord-occidental era, en aquell cas, aproximadament 3(val.)/1(nord-occ.), ara és de 5(val.)/2(nord-occ.). (Compareu també amb els resultats de l'anàlisi de les concomitàncies en el lèxic bàsic treballat (7.9.2).